

Eesti majandus 1991–2007: taassünd ja edulugu

Kalev Kukk

Foto: M. Mänd

Veel üsna hiljuti, s. o. 1980. aastate keskel olevat Eesti majandus olnud õitsval järjel. Nii väitis toonane ametlik ideoloogia. Seda tuli uskuda, sest selle poolt rääkisid kõikvõimalikud statistilised kasvuprotsendid (nagu “aastail 1941–1987 suurenes ENSV tööstustoodang 59,5 korda”), tonnid ja meetrid. See “tõde” polnud mõeldud üksnes kodus rääkimiseks, selle pidi omaks võtma kogu maailm.

Niisuguse enesepettuse ehedaks näiteks võiksid olla kas või ühe omaaegse ENSV Riikliku Plaanikomitee ametimehe väliseestlasi veenma mõeldud sõnad, et rahvatulult ühe elaniku kohta “võime ennast maailma riikide pingereas paigutada esikümne hulka, edestades tööstuslikult kõrgeltarenenud maid nagu Inglismaa, Norra, Soome”.¹ Läti puhul jõudis samale järeldusele keegi A. Fedotov 1988. aastal, põhjendamaks siis juba Balti riikide iseseisvuspüüdluste läbikukkumisele määratust. Tema sõnutsi moodustas Läti rahvatulu arvestatuna ühe elaniku kohta – artikli kontekstist järeldatuna seega ka Eesti oma – võrreldavates hindades rohkem kui 70 protsenti USA vastavast näitajast.² Veel

isegi 1991. aastal pakkus ajaleht *European and Business Eesti* eelmise aasta rahvamajanduse kogutoodanguks (*GNP*) ühe elaniku kohta arvestatuna 8340 dollarit. Sellega astus Eesti Austriale kandadele, Ungariga võrreldes oli seda 3,4, Poolaga võrreldes isegi 4,5 korda rohkem.³ Seda oli muidugi meeldiv lugeda, ent juba 1993. aastaks “langes” Eesti sisemajanduse kogutoodang (*GDP*) ühe elaniku kohta Berliini *Deutsches Institut für Wirtschaftsforschung*i arvutuste kohaselt tegeliku vahetuskursi järgi arvestatuna ühtäkki vaid 5 protsendile sellesama Austria omast ning raha ostujõu pariteeti arvestavalt 20 protsendile.⁴

Müüt heaolumaast oli loodud. Ent ega ainult Eestit üle hinnatud. Kunagise Saksa Demokraatliku Vabariigi enesekiituse tõe pähe võtmine kujunes Saksamaade ühinemisel ilmselt kõige suuremaks möödalaskmiseks. See, et uued liidumaad, kus elas viiendik kogu Saksamaa rahvastikust, suutsid esimesel ühinemisjärgsel aastal anda vaid 6,7 protsenti riigi sisemajanduse kogutoodangust ja 0,8 protsenti ühinenud Saksamaa ekspordist Lääne juhtivatesse tööstusriikidesse (Euroo-

¹ B. Tamre. Nõukogude Eesti üleliidulises majandussüsteemis. – Taas emakeele lätteil. Väliseestlaste teine kultuuriseminar Tallinnas, Lahemaal ja Tartus juunis 1979. Tallinn, 1980, lk. 25–26.

² A. Fedotov. Buržuaznye modeli razvitiya Sovetskoy Pribaltiki. – Voprosy ekonomiki 1988, nr. 3. Moskva, lk. 132.

³ *European and Business*, 25.–27.10.1991.

⁴ *Wirtschaftslage und Reformprozesse in Mittel- und Osteuropa*. Bundesministerium für Wirtschaft. Bonn, 1996, lk. 86.

pa Ühenduste ja Euroopa Vabakaubanduse Assotsiatsiooni liikmesriigid, USA, Kanada, Jaapan), osutus hullemaks ka kõige õudse-
mast unenäost.⁵

ENSV 50. aastapäeva aegu seisti lõpuks lõhkise küna ees. Endised müüdid olid purunenud. 1990. aasta 1. veebruarist olid sisse viidud ostukaardid. N.-ö. igapäevasteks talongikaupadeks muutusid suhkur, viin, seep ja pesupulber. Püsikaupadest viidi jaotussüsteemile mööblikomplektid, telerid, külmikud ja pesumasinad. Autosid kui alati jaotatud kaupa pole siinkohal vaja meenutada. Omamoodi “saavutuseks” oli seegi, et vastu sügist osutus liha sisuliselt kõige odavamaks toiduaineks, olles veel vaid 2–3 korda kallim kartulist. Samas oli n.-ö. rublasurve lihale suurenenud viimase veerandsaja aastaga vähemalt viis korda. Joulude eel arvas Lääs NSV Liitu kuuluvana Eestigi – sel polnud seal siis tähtsust, kas *de facto* või *de iure* – näljaabi vajavaks. Kypse arenenud sotsialistliku ühiskonnaga oli lõpuks jõutud sinnamaale, kus tuli hakata rajama, kui kasutada nõukoguliku terminoloogiat, midagi varakapitalistliku ühiskonna taolist.

Teise maailmasõja eelse Eesti majanduse arengutaset on peetud sageli ligilähedaselt võrdseks Soome omaga. 1940. aastal läksid aga Soome ja Eesti arenguteed lahku. Ühel õnnestus pärast talle peale sunnitud laastavat sõda NSV Liidu vastu minna edasi enda jaoks loomulikku rada mööda, teine pidi liidendatuna NSV Liitu hakkama “sotsialistliku rekonstrueerimise” sildi all üles ehitama nõukogulikkude heaolumajandust. Poole sajandiga jõuti erinevaid teid pidi käies nii kaugele, et Soomet hakati kutsuma Euroopa Jaapaniks, Eesti osutus seevastu nii mitme kriteeriumi järgi 19. sajandi viimasesse veerandisse paistaks.

Eesti nõukogulik majandus oli nii sise- kui ka välisurult lähtuva konkurentsi puudumist nautinud kasvuhoonemajandus, mille konkurentsivõime oli olematu. Suhteid välismaailmaga peaaegu polnudki, kui selleks

mitte pidada põhiliselt naftadollaritega kinni makstud nn. tsentraliseeritud importi. Ühelt poolt oli see NSV Liidu autarkilise majanduspoliitika tulemus, teisalt välistas aga ülitsentraliseeritud ja administratiivselt pisasjadeni reglementeeritud välismaajandusmehhanism pea igasuguse tootjapoolse huvi tootmise ekspordiks arendamise vastu. Lihtsam, tulusam ja vahest prestiižikamgi oli valuutat kõrgemalt poolt välja “võidelda”, kui seda ise teenida. Õigemini – ettevõtetele polnudki võimalik valuutat vähegi märkimisväärses koguses oma tarbeks teenida. Selle välistasid juba ette ülimalad limiitsed valuutaeraldis-
te normatiivid ja välisvaluuta riiklik monopol. Välisvaluuta oli üks rangemini, kui mitte just kõige rangemalt läbi “ühtse katla” jaotatav ressurss.

Mugandumine kõigega leppival siseturul ning nõukoguliku majanduse absoluutne kaitstus maailmaturu võimaliku konkurentsi eest viisid lõppkokkuvõttes tootmise tehnilis-tehnoloogilise ja majandusliku mahajäämuse süvenemisele ning Eesti toodangu konkurentsivõime hävingule maailmaturul. Sellest räägib kujukalt välisturgudele jõudnud toodangu osatähtsus Eesti tööstuse kogutoodangus, mis kõikus 2–3 protsendi piires. Arenenud turumajandusriikidesse jõudis 1980. aastate algul seejuures 0,6–0,7 protsenti Eesti tööstustoodangust. Vabalt konverteeritava valuuta vastu turustati vaid 0,4–0,5 protsenti Eesti tööstustoodangust. 1980. aastate teisel poolel võis vabalt konverteeritava valuuta vastu eksporditud Eesti toodangu koguväärtust hinnata maailmaturu hindades umbes 50–60 miljonile dollarile.⁶ See oli valdavalt toore ja madala töötlusastme toodang, nagu turvas, täispuidust lihtmööbel, rehad-labidad, voodilina. Mitmetes lääneriikides patenteeritud põlevkivist toodetud pinnasekinnitusvahendit Nerosiini osteti kütteõlina. Kogu Eesti suurejoonelisest masinaehitustoodangust jõudsid arenenud turumajandusega riikidesse üksnes “Volta” elektrimootorid, needki valdavalt mujalt NSV Liidust eksporditud toodangu

⁵ Wirtschaft in Zahlen '92. Bundesministerium für Wirtschaft. Bonn, 1992, lk. 33, 87–90.

⁶ Autori käsikirjalised uurimused Eesti Teaduste Akadeemia Majanduse Instituudis.

koosseisus. Eesti koguväljaveost moodustas 1980. aastail välisriikide osatähtsus siseturu hindades arvestatuna 5–7 protsenti.

Kõige selle taustal on mõistetavad mitmete Lääne majandusekspertide äärmiselt pessimistlikud hinnangud Eesti majandusliku toimetuleku võimalustele iseseisva riigina. *Deutsche Bank* sõnastas oma kahtlused järgmiselt: “NSV Liidu majandus on tingituna üksikute vabariikide spetsialiseerumisest vähestele toodetele orienteeritud suurel määral vabariikidevahelisele kaubavahetusele. Seetõttu kujutavad juba nüüd katkevad tarnesuhted ja tagasilöögid teatavate vabariikide kaubavahetuses tõsist ohtu Nõukogude Liidu elanike niigi tagasihoidlikule elatus-tasemele. [– – –] Vaid üksikuil on üldlõdse šansse – ja sedagi pärast äärmiselt rasket üleminekuperioodi – liituda majanduslikult ja kultuuriliselt kokku kasvava Euroopaga. [– – –] Tänu mitmekesisele majandusstruktuurile, haritud elanikkonnale ja Lääne-lähedusele on Balti vabariikidel (Eestil, Lätil ja Leedul) küll parimad võimalused teatava ajalise viivitusega liituda Lääne- ja Kesk-Euroopa üldise arenguga. Tõsiseks takistuseks nende vabariikide edasisele arengule on aga väline sõltuvus toormest. Nagu NSV Liidu ajutine majandusblokaad Leedu vastu näitas, ei ole need vabariigid praegu praktiliselt suutelised energiat ja tooret kõva valuuta eest ostma.”⁷

Juba tõeliselt kummastav on Jürgen Nötzoldi hilisem suhtumine: “Ühise vääringu ja ühtsete majandamistingimustega tervikliku majandusruumi lõhkumine viib tootmise ja tulude langusele ning süvendab veelgi plaanimajanduse kokkuvarisemisest tulenevat sotsiaalmajanduslikku ebastabiilsust. Võib oletada, et vähemalt poole tootmismahdade kahanemisest on põhjustanud NSV Liidu järglasriikide omavaheliste majandussidemete katkemine. [– – –] Ikkagi jäävad nende [Balti riikide] tooted ka edaspidi SRÜ riikide turgudele määratuiks. Loomakasvatussaadus-

te eksport oleks küll Lääne-Euroopale ümberorienteeritav, kuid juhul, kui seal leitakse avatud turge. Tööstuskaupade ekspordil ei asenda SRÜ turge miski. Kauakestev majanduslik allakäik SRÜ riikides ja tööstuse eba piisav konkurentsivõime lääneriikides viiksid Balti riigid kestvasse majanduslikku seisakusse. Majandussuhete säilitamine NSV Liidu järglasriikidega, eelkõige Venemaaga, ei pea küll tähendama kuulumist mingisse majandus- ja rahaliitu, kuid assotsieerumislepingud Venemaaga on siiski hädavajalikud.”⁸

1. Nõukoguliku sotsialismi viimased hingetõmbed

1980. aastate lõpuks oli Eestist kujunenud industriaal-agrarimaa. Tegelikes ja seejuures suuresti kunstlikes hindades arvestatuna andsid tööstus ja põllumajandus 1991. aastal sisemajanduse kogutoodangust vastavalt 34,3 ja 15,3 protsenti. Suhteliselt paremini iseloomustab Eesti majanduse struktuuri neil aastail majanduslikult aktiivse rahvastiku jaotumine, mis on pea ainus rahvusvahelisteks võrdlusteks sobiv rahvamajanduse koondnäitaja sellest perioodist. Tööstuses ja põllumajanduses rakendatute suure osatähtsuse järgi võis tõdeda Eesti majanduse paari kolmekümneaastast mahajäämust Skandinaavia maadest (tabel 1).

Sellise mahajäämuse, veelgi enam aga NSV Liidu keskvoimust sõltuva arengu pitserit kandis Eesti tööstuse harustruktuur, kus domineerivaiks kujunesid kerge-, toiduainete- ning masina- ja metallitööstus. Põllumajanduse eripäraks oli ülitugev orienteeritus sisseveetavale jõusöödale. 1988. ja 1989. aastal veeti näiteks sisse 1,3 miljonit tonni söödateravilja. Sisuliselt võis 1980. aastate lõpus Eesti puhul rääkida n.-ö. hüperindustrialiseeritud põllumajandusest: peamiselt naftadollarite eest imporditud teravili tuli sisse, sellest toodetud liha ja piim

⁷ Die Sowjetunion im Umbruch. Fakten zu den Sowjetrepubliken. Deutsche Bank. Frankfurt a. M., 1990, lk. 5–6.

⁸ J. Nötzold. Können wirtschaftliche Interessen die Nachfolgestaaten der Sowjetunion zusammenhalten? – Europäische Rundschau 1993, nr. 2, lk. 51, 55.

Tabel 1. Majanduslikult aktiivse rahvastiku jaotumine Eestis ja võrdlusriikides (protsentides, kokku 100 protsenti).⁹

		Põllumajandus, metsandus, kalandus	Mäendus, tööstus, energeetika, ehitus	Teenindavad harud
Eesti	1970	16,1	44,4	39,5
	1990	12,7	42,5	44,8
Soome	1970	22,6	34,6	42,8
	1990	8,4	31,0	60,6
Rootsi	1970	8,1	38,4	53,5
	1990	3,3	29,2	67,5
Norra	1970	13,9	37,3	48,8
	1990	6,5	24,7	68,8
Saksamaa LV	1970	7,5	48,9	43,6
	1990	3,6	40,6	55,8
Austria	1970	14,5	42,3	43,2
	1990	7,9	36,8	55,3
Šveits	1970	8,6	46,0	45,4
	1990	5,5	35,0	59,5
Poola	1990	25,8	37,3	36,9
Tšehhoslovakkia	1990	11,2	45,2	43,6
Ungari	1990	18,8	35,4	45,8
NSV Liit	1990	18,2	38,4	43,4

läksid rublade eest välja nn. üleliidulistesse fondidesse (eelkõige Moskvasse ja Leningradi). Rekordaastaks jäi siin 1987, kui üleliidulistesse fondidesse tarniti 70 000 tonni liha ja lihasaadusi (sellega täideti 2,9 protsenti kogu “fondist”) ning 535 000 tonni piima ja piimatooteid (3,8 protsenti fondist). Söödateravilja sisseveo järsk vähenemine (1990. ja 1991. aastal vastavalt 747 000 ja 300 000 tonni) lõi loomulikult senisel “põllumajandusel” jalad alt.

Eesti nõukoguliku majanduse arengutaset oli ja on ka praegu võrdlemisi raske kvantitatiivselt hinnata. Nii nagu kogu NSV Liidu majandus, nii oli ka Eesti majandus oma olemuselt sürrealistlik majandus, mida iseloomustasid ühest küljest silmatorkavalt kõrged naturaalsed tootmisnäitajad ja vastavalt potentsiaalselt kõrged kohad maailma riikide pingereas, teisalt aga üldine ja järjest süvenenud defitsiit kõikvõimalike tootmisres-

sursside ja tarbekaupade osas. Nii toodeti 1988. aastal Eestis 1 elaniku kohta arvestatuna 11 188 kWh elektrienergiat (Soomes, Rootsis ja Saksamaa LV-s vastavalt 10 846, 20 104 ja 7101 kWh), liha 145 kg (73, 67 ja 96 kg), piima 818 kg (556, 406 ja 405 kg), võid 20,7 kg (11,0, 8,1 ja 6,9 kg), tsementi 762 kg, mineraalväetisi 156 kg, puuvillast riidet 122 m² jne.¹⁰

Kuigi niisuguste üksiknäitajatega opereerimine oli neil aegadel alati demagoogiamärguline, andsid need siiski pildi tootmise valikulisest arendamisest, ühe või teise tootmisuuna väljakujundatusest Eestis. Tõsi, nende numbrite “tootmine” oli neil aegadel eesmärk omaette: tootmine toimus suuresti üksnes tootmise pärast. Teataval määral tervikliku hinnangu Eesti majanduse tollasele arengutasemele – seda muidugi üksnes NSV Liidu taustal – võiksid anda sellised neil aegadel kasutatud näitajad nagu ühe elaniku kohta tulev

⁹ Eesti Statistikaamet; Statistisches Jahrbuch für Ausland 1992. Wiesbaden, 1992, lk. 21, 237–238.

¹⁰ Eesti statistika aastaraamat 1990. Tallinn, 1991, lk. 413–418.

ühiskondlik koguprodukt või rahvatulu, aga ka tööstuse ja põllumajanduse kogutoodang. 1989. aastal olid need järgmised:

- ühiskondlik koguprodukt 7260 rubla;
- rahvatulu 2780 rubla;
- tööstuse kogutoodang 4233 rubla (1982. a. võrreldavates hindades);
- põllumajanduse kogutoodang 1213 rubla (1983. a. võrreldavates hindades).

Ülalnimetatud näitajate alusel võis Eestit toonastest liiduvabariikidest üheks enamarenenuks pidada: näitajate poolest ületas Eesti NSV Liidu keskmise vastavalt 31, 19, 31 ja 55 protsendi võrra. Samas tuleks seesugustest võrdlustest järelduste tegemisse suhtuda siiski teatava tinglikkusega, kuivõrd nende lähtekohaks on ikkagi direktiivselt, s. o. kunstlikult fikseeritud hinnad, kusjuures eelistatud oli töötlev tööstus. Rahvusvahelisteks võrdlusteks oleks kasutatav alles 1980. aastate lõpul NSV Liidus kasutusele võetud rahvamajanduse kogutoodangut iseloomustav näitaja, ent rublades väljendatuna polnud sellegagi midagi peale hakata. Ühest dollari-vastet oli sisetururublades esitatud numbritele võimatu leida, sest sisetururubla ja dollaril puudus igasugune sellisteks arvestusteks rakendatav seos. Teisalt tuleb arvestada sellega, et rublal oli erinevates tehingutes erinev väärtus ja igäühe taskus olid erineva väärtusega rublad. Ühed said rublade eest lubada endale kõike, teised seevastu üsna vähest.

Eesti 1989. aasta rahvamajanduse kogutoodang ühe elaniku kohta – 4030 rubla – olnuks aasta lõpu ametliku kursi järgi ekvivalentne umbes 6400 dollariga, selleks ajaks sisse viidud nn. turismikursi järgi aga 640 dollariga. Esimesel juhul paiknenuks Eesti maailma riikide edetabelis potentsiaalselt 35.–40. koha piirimail, teisel juhul 110.–120. koha kandis. Need numbrid on muidugi võrdsest vigased. Ligilähedaselt võis Eestis 1 elaniku kohta tulevat rahvamajanduse kogutoodangut hinnata 2200–2300 dollarile, mis lubanuks

Eestit paremal juhul kõrvutada Ungariga (1988. ja 1989. aastal vastavalt 2450 ja 2560 USD).¹¹ Sellist hinnangut kinnitab ka Rahvusvahelise Valuutafondi ja Maailmapanga poolt NSV Liidu 1989. aasta vastavaks näitajaks pakutu – 1780 dollarit.¹²

2. Sotsialismist turumajandusse

1990. aastate esimesel poolel Eesti majanduses toimunud tavatsetakse nimetada kriisiks. Klassikalise, s. o. tsüklilise kriisiga pole siin loomulikult mingit pistmist, tegemist on n.-ö. süsteemse ehk siirdekriisiga, mida iseloomustab ühe, oma aja ära elanud majandussüsteemi kokkuvarisemine, mida aegamööda kujunev uus – turumajanduse põhimõtetele toetuv – ei suutnud enesestmõistetavalt kohe asendada. Nõukoguliku *resp.* sotsialistliku majandussüsteemi kiire kokkuvarisemine taandus eelkõige järgmistele asjaoludele:

1. Nõukogulik plaanimajandus, s. o. füüsiliste mahunäitajate tootmisele orienteeritud majandussüsteem, ei suutnud kohanda esmasressursside väheneva tootmisega. Selles suhtes ilmnisid esimesed tõsisemad tundemärgid senist arutut ekstensiivset majanduskorraldust vältimatult tabavast krahhist 1986.–1987. aastal. 1989. aastal langes esmasressursside tootmine NSV Liidus üldjoontes 1986. aasta tasemele (tabel 2).

2. Perestroikalik majanduse juhtimise liberaliseerimine avaldus omanikuta majanduses esmajoones vastutamatus süvenemises. Administratiivne hirm kui nõukoguliku majanduskorralduse peamine liikumapanev jõud hakkas nõrgenema. Lõplikult sai selgeks, et püüd reformida reformimatut ehk lootus päästa päästmatut on määratud läbikukkumisele, pea mis tahes katsed toetada ja stabiliseerida Eesti nõukogulikku majandust üksnes destabiliseerisid seda. Näiteks Jaan Taaleri sõnutsi oleks “ülekohtune jätta märkimata riiklike väikeettevõtete ja koope-

¹¹ The World Bank Atlas 1990. Washington, 1990, lk. 7; vt. ka K. Kukk. Majanduskahjud. – Valge raamat. Eesti rahva kaotustest okupatsioonide läbi. 1940–1991. Tallinn, 2005, lk. 146–151.

¹² The Economy of the USSR. A study undertaken response to a request by the Houston Summit. Summary and recommendations. IMF, IBRD, OECD, EBRD, 1990, lk. 51.

Tabel 2. Esmasressursside tootmine NSV Liidus aastail 1985–1990.¹³

	1985	1986	1987	1988	1989	1990
Nafta (mln. t)	595	615	624	624	607	571
Süsi (mln. t)	726	751	760	772	740	703
Rauamaak (mln. t)	248	250	251	250	241	236
Mineraalväetised (arvestatuna 100-protsendilisele toimeainesisaldusele – mln. t)	33,2	34,7	36,3	37,1	34,3	31,7
Saematerjal (mln. tm)	98	102	103	105	101	92
Toorpuuvill (mln. t)	8,8	8,2	8,1	8,7	8,6	8,3

ratiivide osa Eesti Vabariigi finantside õõnestamises”.¹⁴ Nii see tööpoolest oli, ainult et kas seesuguse “õõnestamise” taga oli teadlik olude tunnetamine ja tulevaste eesmärkide järgimine – iseseisvus ja turupõhine majandus –, lihtlabane turumajanduslik vähiklikkus (Jaan Taaler: “Enamasti on siin otsustusvõimetust üles näidanud Eesti Vabariigi majanduse juhtimise keskorganid.”¹⁵) või siis ettenägelik ja eesmärgipärane “ärastamine” (toonased nn. väikeettevõtted olid nimelt suurelt jaolt suunatud just ematettevõtete likviidsete varade ümberkantimisele), on juba iseküsimus.

3. Nõukogulik majandus oli oma olemuselt kapitali hävitav majandus. Uued investeeringud ei suutnud enam seniste tootmisvõim-

suste amortiseerumist kompenseerida, mis viis paratamatult tootmise langusele. Kord juba investeeritud nn. üldrahvalik, s. o. mitte kellelegi kuuluv kapital ei pidanud ennast ise kasvatama. Seda põhimõttel “investeeringud riigilt – tulud riigile”.

Sellele kõigele aitas kaasa NSV Liidu Riigipanga ja keskvalitsuse ummikusse jooksnud rahapoliitika, mis avaldus eelarvedefitsiidi ja riigi sisevõla hüppelises kasvus. Nii kasvas aastail 1985–1988 NSV Liidu konsolideeritud eelarvedefitsiidi suhe sisemajanduse kogutoodangusse 1,8 protsendilt 9,2 protsendini, riigi sisevõla suhe sisemajanduse kogutoodangusse aga 18,2 protsendilt 35,6 protsendini. 1990. aastal ulatus viimane juba 56,6 protsendini (tabel 3).

Tabel 3. Mõningaid eelarve- ja rahapoliitilisi näitajaid NSV Liidus aastail 1985–1990.¹⁶

	1985	1986	1987	1988	1989	1990
Konsolideeritud eelarvedefitsiit (mld. rbl.)	13,9	45,5	52,5	80,6	80,7	41,4
– selle suhe sisemajanduse kogutoodangusse (%)	1,8	5,7	6,4	9,2	8,6	4,1
Riigi sisevõlg (aasta lõpuks, mld. rbl.)	141,6	161,7	219,6	311,8	398,6	566,1
– selle suhe sisemajanduse kogutoodangusse (%)	18,2	20,3	26,6	35,6	43,1	56,6
Neovälisvõlg konverteeritavas valuutas (mld. USD)*	18,3	22,5	26,1	34,1	43,8	43,8
Sularaha ringluses (mld. rbl.)	70,5	74,8	80,6	91,6	109,5	136,1

Päris kindlasti ei saa majandusreforme, millega oli Eestis alustatud 1980. aastate teisel poolel IME kontekstis, mingil juhul käsitleda turumajanduslike reformidena. Pigem olid

need institutsionaalsed reformid (sealhulgas näiteks eelarvereform), millele toetusid hilisemad majandus- ja sotsiaalsed reformid. Alles 1990. aasta lõpus hakati uut tasakaalu

¹³ Narodnoe xozjajstvo SSSR v 1990 g. Moskva, 1991, lk. 397–472.

¹⁴ J. Taaler. Eesti majanduse stabiliseerimise, iseseisvumise ja reformimise sõlmprobleemid. Tallinn, 1991, lk. 23.

¹⁵ Samas.

¹⁶ Narodnoe xozjajstvo SSSR v 1990 g., lk. 5–28; * A. Åslund. Rossija: roždenie ryčnočnoj èkonomiki. Moskva, 1996, lk. 71.

otsima juba turumajanduslikele põhimõtetele toetudes. 1990. aasta oktoobris alanud hindade liberaliseerimisega toimus Eestis üleminek odavale rublale olukorras, kus mujal NSV Liidus, sealhulgas Lätis ja Leedus, olid hinnad ja palgad endistviisi külmutatud (toiduainete riigieelarvelise doteerimise lõpetamist 15. oktoobrist 1990 võiks ilmselt lugeda viimaseks “klassikaliseks” IME taustaga otsuseks). 1991. aasta märtsis käivitus kaubandus- ja teenindusettevõtete erastamine. Samas ei tohi unustada, et just omariikluse saavutamise eesmärgistamine oli erinevalt endistest Kesk-Euroopa sotsialismimaadest ja Venemaast Eesti ja mitmete teiste liiduvabariikide reformide üks olulisi determinante.

Eesti oli toonases NSV Liidus esimene, kus “legaliseeriti” inflatsioon. Hindade järkjärgulisele liberaliseerimisele oli 1990. aasta talvel eelnenud enamiku palgapiiirangute likvideerimine. Seega oli Eesti astunud sammu, mis oli karjuvas vastuolus igasuguse elementaarse majandusloogikaga: palgad vabastati enne kui hinnad. Kui maailm tundis seni mudeleid “vabad hinnad – vabad palgad”, “külmutatud hinnad – külmutatud *resp.* kontrollitavad palgad” ja “vabad hinnad – külmutatud palgad”, siis Eesti lisis siia omalt poolt mudeli “külmutatud hinnad – vabad palgad”. Selline teoreetiliselt absurdne finantstasakaalu destabiliseerimisele suunatud otsus osutus omamoodi ennetavaks sotsiaalseks stabilisaatoriks, tulevase hindade liberaliseerimisega vältimatult kaasnevat hüperinflatsiooni silmas pidades. Olemuslikult oli neil aegadel tegemist n.-ö. ennetava inflatsiooni poliitikaga, mille eesmärk oli kaitsta Eestit mujalt tulevate katteta rublade vastu ja samas osta oma odavamate rublade toel mujalt nii palju kui vähegi võimalik. Selline, oma olemuselt klassikaline püga-oma-naabrit-poliitika (ingl. *beggar-my-neighbour-policy*) toimis suhteliselt edukalt 1991. aasta alguseni.

1990. aastal tõusid tarbijahinnad Eestis 79 protsenti, sealhulgas IV kvartalis 36 protsenti

(vastavalt 1989. aasta IV kvartali ja 1990. aasta III kvartali suhtes). Lätis ja Leedus tõusid tarbijahinnad 1990. aastal keskmiselt vastavalt 29 ja 9 protsenti. NSV Liidus tervikuna oli aasta keskmine tarbijahinna tõus 1990. aastal ametliku statistika kohaselt musta turgu arvestamata 5,3 protsenti, seda arvestades 6,8 protsenti.¹⁷

Enesestmõistetavalt käis *de facto* NSV Liitu kuuluva Eesti majandus ühte jalga kogu NSV Liidus toimuvaga. Tootmismahdade langus, tasakaalustamatuse süvenemine ja inflatsiooni kiirenemine – seda nii tõkestatud kui ka varjatud inflatsiooni näol – tabasid Eestitki. Nagu kogu NSV Liidus, nii olid ka Eesti majanduslikus arengus teatavaks käändepunktiks aastad 1988–1989. Selline taandareng kulges üllatavalt sünkroonselt 1980. aastate alguse Poolas juhtunuga, seda üheksa-aastase ajalise nihkega, kusjuures Eesti 1990. aasta oli Poola 1981. aasta teatav analoog. Tõeliseks kriisiaastaks sai Poolas alles 1982.¹⁸

3. Iseseisvuse esimesed aastad

1991/1992. aasta vahetuse sündmused (riiklik iseseisvumine, rublatsoonis vallandunud hüperinflatsioon, varasemate turgude kokkuvõrdisemine) ja loobumine ühinemast SRÜ-ga sundisid Eestit, selleks et kaosest välja tulla, tegutsema *ad hoc* põhimõttel. Sel hetkel olid välistatud teoreetilised vaidlused teemal “graduaalsed *versus* šokilaadsed reformid”, kuigi eelkõige Poola näitel olid ühe või teise lähenemise plussid ja miinused kõne all. Pealegi oleks piir gradualismi ja šokiteraapia vahel olnud neil aegadel suhteliselt ebamäärane. Omalt poolt tngis majandusreformidega kiirustamist asjaolu, et mitmed sotsiaalsed reformid (pensionireform, sotsiaaltoetuste võrgu hüppeline laiendamine) olid juba käivitunud. Majandusreformidega kiirustamine oli Eesti jaoks sisuliselt elu ja surma küsimus.

Otsustavaks sammuks oli 20. juunil 1992 toimunud rahareform, millega Eesti väljus

¹⁷ Narodnoe xozjajstvo SSSR v 1990 g., lk. 171.

¹⁸ Tollastes kogumikes “Välispanoraam” evolutsioneerus Poola kriis järgmises pealkirjade triaadis: “Poola: 35 aastat loovat tööd” (1979; Eesti analoogaastaks oleks 1988) – “Poola: sotsiaalne pinge” (1980 = Eesti 1989) – “Poola kriis” (1981 = Eesti 1990).

rublatsoonist ning sai ühese ja üldtunnustatava mõõdupuuga vääringu – Eesti krooni, mille välisväärtuseks oli kaheksandik Saksa marka. Krooni siseväärtus omamaiste kaupade ja teenuste suhtes oli johtuvalt nende madalast hinnast ning ühiskonna nappivast ostujõust oluliselt kõrgem. Ees seisis pikk nominaalse ja reaalse konvergentsi protsess Lääne-Euroopa majandusega. Kohe tagati krooni konverteeritavus jooksvateks tehinguteks ning märtsist 1994 ka kapitalikonto tehingute osas, mis lõi olulised majanduslikud garantiid välisotseinvesteeringute tulekuks Eesti majandusse. Teisalt andis krooni fikseeritud vahetuskurss majandusele teatava ankru, mille ümber hakkas toimuma uue tasakaalupunkti otsimine.¹⁹

Sedamööda, kuidas hääbus varasem tootmine, tekkis selle kõrvale ja asemele uusi ettevõtteid. See protsess oli paratamatult aeglane, sest nappis investeeringuid. Väliskapitalil puudus esialgu usk Eestisse tulekuks, oma finantssektor oli sisuliselt olematu, pealegi tabas Eestit juba mõni kuu pärast rahare-

formi esimene tõsisem panganduskriis, mis lõppes Eesti esimese kommertspanga – Tartu Kommertspanga – krahhiga. Kuivõrd Eesti toodangu seniseid ostjaid tabas Eestiga samasugune saatus, kukkusid ka senised turud kokku. Toorme ostuks Läänest puudus raha, Venemaa turule heas usus saadetud kaupade eest aga raha ei laekunud. Õigupoolest ei vajanud enam keegi Eesti traditsioonilise töötleva tööstuse toodangut, põllumajandustoodangule olid Euroopa Ühendustesse kuuluvate riikide turud suletud, selle senised tarbijad olid maksejõuetud. Kogu seda protsessi iseloomustab kujukalt seniste, Eestit nn. üleliidulises tööjaotuses määratlenud kaupade tootmise kiire vähenemine (tabel 4). Samasugune saatus tabas ka loomakasvatust, sest söödateravilja sisseveo äralangemisel olid tootmismahud paratamatult langenud. Kui varasema tööstuse areng läks oma loomulikkude rada, siis põllumajanduse allakäigus tuleb näha ka ebaõnnestunud reformi mõjusid, millest tuleb juttu allpool.

Tabel 4. Tähtsamate tooteliikide tootmine Eestis aastail 1988–1994.²⁰

	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994
Põlevkivi (mln. t)	23,3	23,3	22,5	19,6	18,8	14,9	14,5
Elektrienergia (mld. kWh)	17,6	17,6	17,2	14,6	11,8	9,1	9,2
Elektrimootorid (tuh. tk.)	248	215	205	202	66	21	7
Ekskavaatorid (tk.)	2054	1645	1690	1235	103	17	14
Puitlaastplaadid (tuh. m ³)	184	178	136	124	85	61	65
Tselluloos (tuh. t)	94	92	68	66	35	0	-
Paber (tuh. t)	95	92	77	78	33	1	-
Tsement (tuh. t)	1200	1129	938	905	483	354	403
Puuvillane riie (mln. m ²)	192	188	169	167	111	55	74
Nahkjalatsid (mln. paari)	6,9	7,1	7,2	6,3	3,2	1,0	0,8
Kalapüük (tuh. t)	421	402	370	317	131	133	120
Või (tuh. t)	32,5	31,3	29,4	28,4	26,8	23,1	18,1
Konservid (mln. tingkarpi)	355	355	324	263	125	85	120
Tera- ja kaunvili (aidakaalus, tuh. t)	447	967	958	939	599	811	511
Kartul (tuh. t)	716	864	618	592	669	539	563
Liha (tapakaalus, tuh. t)	228	229	219	177	108	84	69
Piim (tuh. t)	1289	1277	1208	1093	919	807	772

¹⁹ Vt. nt.: Eesti rahareform. Nelja mehe ettepanekust oma rahani. Tallinn, 1997; S. Kallas. 1992. aasta rahareform ja selle mõju Eesti arengule. – Kaks algust. Eesti Vabariik – 1920. ja 1990. aastad. Tallinn, 1998; K. Kukk. Rahareform 1992: valikud, eel- ja järellugu. – Akadeemia 2004, nr. 5.

²⁰ Eesti Statistikaamet.

Rahareform oli loonud esimesed eeldused arenguks, sellele pidid järgnema teised reformid, eelkõige erastamine (omandireformi restitutsioonilist tahku tuleks käsitleda siiski eelkõige poliitilise reformina) ja välismaajandustegevuse liberaliseerimine, ning õiguskindla majanduskeskkonna loomine.

1991. aasta märtsis kaubandus- ja teenindusettevõtete müügiga alanud erastamine kulmineerus ajavahemikus IV kvartal 1993 – I kvartal 1995, kui vähem kui poolteise aastaga erastati üle poole erastatud mitteinfrastruktuursetest suurettevõtetest (tabel 5). Kuigi erastamise eesmärgiks oli eelkõige majanduse ümberstruktureerimise kiirendamine, efektiivsuse suurendamine ja

konkurentsi soodustamine, võib 1992.–1996. aasta masserastamist vaadelda ka suurel määral eesmärgina iseendas. Olemuslikult võib seda käsitleda suhteliselt riskivaba aktsioonina, sest erastati ettevõtteid, millel niikuinii puudus turg. Kui arvestada, et 1980. aastail realiseeriti Eesti tööstuse kogutoodangust 97–98 protsenti selleks hetkeks kokku kukkunud NSV Liidu siseturul, siis oli uute omanike esmaseks ülesandeks turu leidmine. Pealegi moodustas paljude erastatavate ettevõtete varadest enamiku lattu kuhjatud valmistoodang ja debitoorne võlg. Selles mõttes loodi just erastamisega järgmised väga selged eeldused majanduse pöördumiseks kasvule.

Tabel 5. Riiklike keskmise suurusega ja suurettevõtete erastamine aastail 1993–1998 (eelläbirääkimistega pakkumiste teel sõlmitud tehingud).²¹

	1993	1994	1995	1996	1997	1998
Lepingute arv	54	215	142	43	18	13
Müügihind (mln. kr.)	353	1340	919	474	1295	318
Ülevõetud kohustusi (mln. kr.)	196	691	618	230	416	8
Garanteeritud investeringuid (mln. kr.)	237	858	1003	454	1714	281
Garanteeritud töökohti	9099	25 537	17 297	1274	2929	72

Peamiseks erastamise meetodiks kujunes eelläbirääkimistega enampakkumise põhimõttele toetuv müük nn. tuumikinvestorile, oluliselt vähemal määral kasutati aktsiate avalikku müüki, oksjoneid ja erastamisväärt-pabereid. Kaht viimast kasutati eelkõige hilisema vähemusosaluse ja n.-ö. erastamisjääki-de müümisel. Tollasest ideoloogiast tulenevalt ei seatud erastamisele fiskaalseid eesmäärke – erastamistulusid sisuliselt ei kasutatud riigieelarve jooksvate kulude katmiseks ega riiklikeks investeringuteks, vaid peamiselt erastamisväärtpaberite hilisemaks väljaostmiseks (neid vahepeal täiendava krediidiressursina kasutades) ja omandireformiga seotud kulutuste katteks. Võimalikud riskid olid põhiliselt sotsiaalsel laadi, mis maandati garanteeritud investeerimiskohustuse ja töökohtade lühiajalise osalise säilitamise nõudega (vt. tabel 5). See viimane oli ka üks põhjusi, miks

erastamisest johtuv tööpuudus Eestis teiste postsotsialistlike riikidega võrreldes esialgu hüppeliselt ei kasvanud. Kuivõrd valik tehti maksimaalse avatuse ja minimaalsete ostueeliste rakendamise kasuks, osutus võimalikuks suurerastamise käigus vältida suuremaid korruptsiooniskandaale, mis aitas kaasa Eesti maine tõusule välismaiste investorite silmis. Erastamisega kaasnes ka oluline väliskapitali sissevool (vt. tabel 8): erastamisega seotud välisotseinvesteeringud moodustasid erastamise tippaegadel umbes kolmandiku väliskapitali sissevoolust.

Erastamine on olnud ühtlasi Eesti majandusreformide valdkonnaks, kus kasutati enim välisekspertide kogemusi ja ka otsest abi. Postsotsialistlikest riikidest kopeeris Eesti kõige rohkem Saksa *Treuhand*'i mudelit, seda oluliselt modifitseerides. Herbert H. Schmidt, kes oli vaieldamatult erastamise

²¹ Eesti majandusülevaade 1998–1999. Majandusministeerium. Tallinn, 1999, lk. 27.

võtmeisik Eestis, on suurerastamise tulemuslikkuse võtnud kokku järgmiselt: “1995. aasta lõpus oli [suurerastamine] jõudnud lõpule ja Eesti tõusnud erastamise iludusvõistluste säravaks võitjaks – kui seda hinnata aja, juriidilise puhtuse, majandusliku tulemuslikkuse, vastupidavuse, või kuidas iganes taolisi kriitერიუმe nimetada, alusel.”²²

Teatavaks erandiks oli põllumajandus. Seal toimus nõukogudeaegsete kolhooside ja sovhooside erastamine sisuliselt nende varade laialijagamise teel nii restitutsioonina kui ka eriliste põllumajanduslike vautšerite kaudu. See oli ka üks peamisi põhjusi, miks siirdes kriis osutus põllumajanduses sügavamaks kui muudes majandussektorites. Institutsionaalselt olid põllumajandus- ja maareformi läbiviijajaks kohalikud omavalitsused, mis jättis neile reformidele tugeva onupojapoliitika maigu külge. Skaalal “õnnestunud – ebaõnnestunud reformid” tuleks reforme põllumajanduses hinnata vähem õnnestunuiks. Kuivõrd neis reformides domineeris tugevalt erastamine (selles pole olulist vahet, kas restitutsiooni või senise “kollektiivse” vara jaotamise teel) varasemate suurmajanditega seotud isikutele, siis võiks reforme põllumajanduses hinnata Eesti omandireformi üldisel taustal suurel määral n.-ö. turusotsialistlikeks.

Põllumajandus on ühtlasi õpetlik näide sellest, kuidas näiliselt graduaalsed ja humaansed reformid osutuvad lõppkokkuvõttes ikkagi kõige valusamaks. Kõrvalt tulijatele suletud erastamisprotsess välistas pikaks ajaks uue kapitali kaasamise põllumajandusse. Näiliselt graduaalne põllumajanduse reformimine osutus lõppkokkuvõttes hoopis kõige selgemalt šoki kaudu toimunud reformiks, kus kompensatoorne ehk “teraapia”-komponent taandus puhtalt põllumajandusliku tootmisprotsessi ja maaliku elulaadi inertsusel (rahatulude languse kompenseeris siin hädapärane isevarustamine). Samas

osutus selline šoki kaudu toimunud reform struktuursete reformide seisukohalt oluliselt tulemuslikumaks võrreldes teiste postsotsialistlike riikidega. Kui näiteks 1993. aastal oli majanduse primaarsektoris (eelkõige põllumajanduses) hõivatute osatähtsus Eestis 17, Lätis 20 ja Leedus 22 protsenti, siis 1997. aastaks oli selles osas kujunenud juba selge erinevus – Eestis 9, Lätis 19 ja Leedus 22 protsenti (2005. aastal vastavalt 5, 13 ja 13 protsenti).

Eesti iseseisvuse taastamine tähendas automaatselt lõppu mis tahes vormis toimivale välismajandustegevuse riiklikule monopolile. Pealegi puudusid Eestis need huvigrupid, kes oleksid olnud huvitatud selle säilimisest ühel või teisel kujul. Neil aegadel kujunes enamiku poliitiliste jõudude ühisveendumus, et Eesti majandusedu saab toetuda üksnes avatusele, s. o. maksimaalselt liberaalse kaubandusrežiimi kehtestamisele. Ei asutud rakendama importtolle (v. a. üksikud erandid) ega mittetariifseid piiranguid. Samuti heideti kõrvale nn. importi asendava tootmise arendamise idee. Eesti juurtega Magnus Feldmann ja Razeen Sally on toimunud kirjeldanud järgmiselt: “Unilateraalne vabakaubandus oli Nike’i strateegia “Just do it” Eesti ekvivalent, millest sai kiiresti Eestit eristav kaubamärk, Eesti vaste Soome “Nokia efektile”.²³

Sellist lähenemist lihtsustas oluliselt süvenev siirdes kriis, sest üleüldise defitsiidi ja madala ostujõu juures peeti mõeldamatuks kasutada mingeidki importi piiravaid abinõusid. Selles mõttes erinesid Eesti valikud ja valikuvõimalused oluliselt Kesk-Euroopa riikide omast. Arvestati sellega, et importitollid muudavad kallimaks imporditavad tootmisendid, mida kasutatakse nii siseturule tootmisel kui ka eksporttoodangu valmistamiseks, vähendades seeläbi Eesti toodangu niigi madalat konkurentsivõimet välisurgudel. 1995. aastast jõustus Eesti ja Euroopa Ühenduse vahel sõlmitud vabakaubandusleping, mis eri-

²² H. B. Schmidt. Methodenfragen der Privatisierung, dargestellt am Beispiel Estland. Soziale Marktwirtschaft als historische Weichenstellung. Bonn–Düsseldorf, 1997, lk. 524–525.

²³ M. Feldmann and R. Sally. From the Soviet Union to the European Union: the political economy of Estonian trade policy reforms, 1991–2000. Bank of Finland / Institute for Economics and Transition (BOFIT). Helsinki, 2001, lk. 14.

nevalt Läti ja Leedu samalaadsetest lepingutest ei sätestanud üleminekupeerioidi.

Neid reforme toetasid omalt poolt teisedki reformid, iseäranis lihtsusele suunitletud ning erisusi ja erandeid välistav maksureform.

Siirdekriisi põhi, kui seda fikseerida sisemajanduse kogutoodangu dünaamika põhjal, jäi Eestis 1994. aastasse. Võrreldes 1989. aastaga vähenes sisemajanduse kogutoodang näiteks Euroopa Rekonstrueerimis- ja Arengupanga võrdleval hinnangul 38 protsendi võrra (tabel 6). Eesti, nagu ka enamik Kesk- ja Ida-Euroopa ning NSV Liidu järglasriike, suundus siirdekriisi 1990. aastal. Kriisist väljuti 1995. aastal, mis on aasta-kaks hiljem, kui see toimus Kesk-Euroopa postsotsialistlikes riikides. Seejuures osutus kriisi statistiline põ-

hi Eestis küll sügavamaks kui Kesk-Euroopa riikides, ent oluliselt madalamaks kui enamikus endistes NSV Liidu liiduvabariikides (v. a. Valgevene ja Usbekistan). Leedus oli suurim langus 47 protsenti, Lätis 50 protsenti (1990. aasta suhtes), Venemaal 42 protsenti, Ukrainas 62 protsenti ja Moldovas 64 protsenti. Seejuures väljusid kaks viimast siirdekriisist alles 2000. aastal. Siinkohal tuleb arvestada, et seesugused siirdekriisile olemuslikku majanduslangust iseloomustavad arvnäitajad on vägagi tinglikud, pealegi võrdlevad sellised statistilised arvutused võrreldamatut – need lähtuvad suuresti eeldusest, et Mercedes ja Trabant on võrdväärased autod ning et kunagise “Kommunaari” kottadel ja Lloyd’i kingadel pole vahet.

Tabel 6. Siirdekriisi Kesk- ja Ida-Euroopas ning SRÜ riikides (sisemajanduse kogutoodangu muutus eelmise aasta suhtes, protsentides).²⁴

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	2006. a. tase (1989=100)
Eesti	-6,5	-13,6	-14,2	-8,8	-1,6	4,5	4,4	11,1	145
Läti	2,9	-10,4	-34,9	-14,9	2,2	-0,9	3,9	8,4	113
Leedu	-5,0	-5,7	-21,3	-16,2	-9,8	3,3	5,1	8,5	108
Poola	-11,6	-7,0	2,6	3,8	5,2	7,0	6,2	7,1	158
Tšehhi	-1,2	-11,6	-0,5	0,1	2,2	5,9	4,2	-0,7	130
Slovakkia	-0,4	-15,9	-6,7	-3,7	6,2	5,8	6,1	4,6	137
Ungari	-3,5	-11,9	-3,1	-0,6	2,9	1,5	1,3	4,6	134
Sloveenia	-7,5	-8,9	-5,5	2,8	5,3	4,1	3,7	4,8	141
Bulgaaria	-9,1	-11,7	-7,3	-1,5	1,8	2,9	-9,4	-5,6	101
Rumeenia	-5,7	-12,9	-8,8	1,5	3,9	7,1	3,9	-6,1	113
Venemaa	-3,0	-5,0	-14,8	-8,7	-12,7	-4,0	-3,6	1,4	93
Valgevene	-3,0	-1,2	-9,6	-7,6	-11,7	-10,4	2,8	11,4	135
Ukraina	-4,0	-10,6	-9,7	-14,2	-22,9	-12,2	-10,0	-3,0	63
Moldova	-2,4	-17,5	-29,1	-1,2	-30,9	-1,4	-5,9	1,6	49
Gruusia	-12,4	-20,6	-44,8	-25,4	-11,4	2,4	10,5	10,6	53
Armeenia	-7,4	-11,7	-41,8	-8,8	5,4	6,9	5,9	3,3	126
Aserbaidžaan	-11,7	-0,7	-22,6	-23,1	-19,7	-11,8	0,8	6,0	136
Kasahstan	-0,4	-11,0	-5,3	-9,2	-12,6	-8,2	0,5	1,7	125
Usbekistan	1,6	-0,5	-11,1	-2,3	-4,2	-0,9	1,6	2,5	137
Türkmenistan	2,0	-4,7	-5,3	-10,0	-17,3	-7,2	-6,7	-11,3	177
Kõrgõzstan	5,7	-7,9	-13,9	-15,5	-20,1	-5,4	7,1	9,9	87
Tadžikistan	-1,6	-7,1	-29,0	-11,0	-18,9	-12,5	-4,4	1,7	79

²⁴ Transition report 2007. European Bank for Reconstruction and Development. London, 2007, lk. 35 (<http://www.ebrd.com/country/sector/econo/stat/sei/xls>).

Iseseisvuse taastamise järgselt hakkas väliskaubanduse käive kiiresti kasvama, kuigi vähemalt esialgu ei suutnud statistika kaudu hõlmata kõigi kaupade tegelikku liikumist. Turgude kiire ja väga valulik ümberorienteerumine Läände toimus põhiliselt juba 1992. ja 1993. aastal. Selles osas ei saa mingil juhul alahinnata Venemaa “toetust” nendele protsessidele. 7. septembril 1992 parafeeritud Eesti ja Venemaa vahelist vabakaubanduslepingut ei jõustanud Venemaa puhtpoliitiliselt ettekäändeil. 1. juulist 1994 kaotas Venemaa

kaubavahetuses Eestiga aga ka seni *de facto* toiminud enamsoodustusrežiimi, mis tähendas toeltolele Eesti toodangule. Tegelikult osutas Venemaa oma toeltoollide ja majandusliku määramatusega suurima teene Eesti majandusele, kiirendades struktuurset muutusi ja ümberorienteerumist muu maailma, eeskätt aga Euroopa Liidu turgudele (tabel 7). Peamiselt just tänu Venemaa diskrimineerivale majanduspoliitikale orienteerus Eesti Lääne turule kiiremini kui näiteks Läti ja Leedu.

Tabel 7. Eesti väliskaubanduse geograafilise jaotumuse muutumine aastail 1991–2006 (protsentides, kokku 100 protsenti).²⁵

	1991	1992	1993	1997	2000	2003	2006
Eksport:							
Soome	2,3	21,2	20,7	20,3	32,3	25,9	18,2
Rootsi	0,5	7,7	9,5	18,2	20,5	15,2	12,3
Läti	7,7	10,6	8,6	9,0	7,0	7,0	8,7
Leedu	3,8	1,5	3,7	4,9	2,9	3,7	4,8
Saksamaa	0,2	3,9	8,0	7,2	8,5	9,9	5,0
Venemaa	56,5	20,8	22,6	9,8	2,4	3,9	7,9
Import:							
Soome	2,0	22,6	27,9	27,7	27,4	21,5	18,2
Rootsi	0,8	5,9	8,9	10,6	9,9	9,8	9,0
Läti	5,1	1,7	2,3	2,0	2,6	4,2	5,7
Leedu	6,3	3,6	3,3	1,4	1,6	4,1	6,5
Saksamaa	0,8	8,3	10,8	11,9	9,5	12,8	12,4
Venemaa	45,9	28,4	17,2	8,8	8,5	8,1	13,1

Märkus: omavahel on otseselt võrreldavad aastad 1991–1993, 1997 ja 2000 ning 2003 ja 2006.

Eesti majandus stabiliseerus tervikuna 1998. aastaks, mil aasta keskmine inflatsioonitempo langes esmakordselt alla 10 protsendi – 8,2 protsendile. Aastaid 1987–1997 võib seejuures reformide, aga ka üldise arengu kontekstis käsitleda siirde- ehk turumajanduslike reformide perioodina.²⁶ Selle perioodi lõpu sümboliseks tähiseks võiks olla Eesti kaasamine koos Poola, Tšehhi, Sloveenia ja

Ungariga Euroopa Liidu laienemise esimesse ringi – nn. Luksemburgi gruppi.

4. Eesti majandus teel Euroopa Liitu ja Euroopa Liidus

Järgmise, nüüd juba evolutsioonilise perioodi peamine tunnus oli liitumisprotsess Euroopa Liiduga. Usalduse suurenemine

²⁵ Eesti Statistikaamet.

²⁶ Vt. nt.: Ü. Ennuste. Dual Market-Transition in Estonia 1987–2006. Institutional Mechanism Analysis Approach. – Europe After Historical Enlargement. International University AUDENTES. Tallinn, 2007, lk. 79–83; Ü. Ennuste, K. Kukk and M. Viies. A Political Economy Narrative Analysis of Estonian 1987–2006 Dual Capitalist Market Reform Process. GDN Global Research Project: Understanding Reforms. 2005, lk. 11–14 (http://www.gdnet.org/pdf2/gdn_library/global_research_projects/understanding_reform/Estonia.pdf).

Eesti majanduse vastu viis välisotseinvesteeringute kiirele kasvule, mis omakorda toetas oluliselt majanduskasvu. Samas aeglustus ka inflatsioon. Vaieldamatult toimis väga olulise arengutegurina Eesti suurpankade omandamine Põhjamaade suurpankade poolt, mis muu hulgas välistas ka võimalikud poliitilised

surved pangandusele. Ka nn. Vene kriisi läbis Eesti majandus võrdlemisi valutult – selle läbi kannatasid valdavalt põllumajandus ja piimatööstus. 1999. aastal taandus majanduskasv korraks 0,3 protsendile, kuid kiirenes seejärel järsult, olles aastail 2000–2006 7,2–11,2 protsenti aastas (tabel 8).

Tabel 8. Eesti majanduse arengu põhiindikaatorid aastail 1993–2006.²⁷

	Sisemajanduse kogutoodang 1 elaniku kohta (euro)	Sisemajanduse kogutoodangu kasv eelmise aastaga võrreldes (%)	Eksport (mld. kr.)	Välisotseinvesteeringute sissevool (mld. kr.)	Inflatsioon (%)	Töötuse määr (%; 15–69 aastased)	Keskmine brutopalk (kr.)
1993	986	-8,8	...	...	89,8	6,6	1066
1994	1392	-1,6	15,6	2,8	47,7	7,6	1734
1995	2000	4,5	19,0	2,3	29,0	9,7	2375
1996	2585	4,4	21,3	1,8	23,1	9,9	2985
1997	3118	11,1	29,6	3,7	11,2	9,7	3573
1998	3573	4,4	35,2	8,1	8,2	9,9	4021
1999	3799	0,3	35,0	4,4	3,3	12,3	4440
2000	4456	10,8	53,9	6,6	4,0	13,7	4907
2001	5070	7,7	57,9	9,4	5,8	12,7	5510
2002	5709	8,0	57,0	4,8	3,6	10,4	6144
2003	6422	7,2	62,6	12,9	1,3	10,1	6723
2004	7101	8,3	74,6	12,1	3,0	9,7	7287
2005	8328	10,2	96,7	35,3	4,1	8,0	8073
2006	9851	11,2	121,0	21,0	4,4	5,9	9407

2004. aastal sai Eestist lõpuks Euroopa Liidu liikmesriik. Eesti majandusel on iseseisvumise taastamise järel läinud tegelikult väga hästi, igal juhul tunduvat paremini, kui võis eeldada 15–20 aastat tagasi. Juhtunud on see, mida paljud pidasid võimatuks: “Kuidas on võimalik munast tehtud omletist taas muna saada?” Tõsi, optimism ja pessimism on käinud siin käsikäes. Isegi viimasel kümnendil on olnud neid, kelle jaoks on kogu edu tähistanud üksnes tagasikäiku. Kunagise ENSV Ministrite Nõukogu esimehe Bruno Sauli (aastail 1984–1988) 2003. aasta algul välja öeldud veendumus, et tema “peaministriks oleku ajal oli sisemajanduse kogutoodang

sama kõrge kui praegu [– – –] et 1990. aastal oli Eesti NSV maailmas elustandardi järgi 30. kohal”, omas öeldu hetkel vahest üksnes statistilise spekulatsiooni väärtust, kui sedagi, sest tema rublad tema taskus, millest lähtub statistika, olid oluliselt kõrgema ostujõuga kui tavakodaniku omad.²⁸

Enesestmõistetavalt on Põhjamaade ja enamiku Lääne-Euroopa riikide tasemele jõudmiseni veel pikk tee. Iseseisvuse taastamise 15. aastal oli Eesti oma majanduse arengutasemelt võrreldav Tšehhi, Ungari ja Slovakkia, kunagistest liiduvabariikidest, v. a. Läti ja Leedu, on aga pikalt eest ära minnud (tabel 9).

²⁷ Eesti Statistikaamet ja Eesti Pank.

²⁸ V. Valme. Edu pant: hea tervis ja valikuliselt vilets mälu. – Postimees/Arter, 11.01.2003.

Tabel 9. Sisemajanduse kogutoodang 1 elaniku kohta Kesk- ja Ida-Euroopa ning SRÜ riikides aastail 1993–2006 (tegelikes hindades, USD).²⁹

	1993	2000	2006
Eesti	1168	4099	12 209
Läti	940	3295	8761
Leedu	727	3260	8771
Poola	2234	4432	8940
Tšehhi	3386	5521	13 896
Slovakkia	2511	3771	10 251
Ungari	3752	4775	11 128
Sloveenia	6370	8434	19 219
Bulgaaria	1281	1546	4089
Rumeenia	1159	1652	5617
Venemaa	1136	1789	6874
Valgevene	358	1043	3803
Ukraina	628	639	2259
Moldova	289	353	988
Gruusia	163	658	1721
Armeenia	144	582	1989
Aserbaidžaan	208	659	2363
Kasahstan	331	1231	5222
Usbekistan	234	366	655
Türkmenistan	...	563	1564
Kõrgõzstan	195	279	549
Tadžikistan	122	160	427

Liitumine Euroopa Liiduga (ja ka NATO-ga) andis Eesti majandusele täiendavad eeldused ja garantiid edasiseks arenguks, samas aga destabiliseeris, tingituna eelkõige välisraha intensiivsest sissevoolust ja tööjõu liikumisele seatud piirangute äralangemisest, ka majandust tervikuna. Majanduskasvu peamiseks teguriks kujunes välisraha toel eratarbimine. Rahapakkumise kiire kasv ja madalad imporditud intressid ning sellega seonduv tööhõive ja palkade kiire, tööviljakuse kasvu ennetav tõus viisid inflatsiooni kiirenemisele (2007. aasta oktoobris ületas see aastaarvestuses esmakordselt 1998. aasta taseme), mida omal poolt toetas Euroopa Liidu toetusrahade suunamine Eesti majandusse.

Alates 2006. aasta keskepaigast võib rääkida väga selgetest ülekuumenemise ilmingutest majanduses. Eelkõige pankade poolt geneereeritud rahapakkumise ülikiirest kasvust jootuvalt luhtus algselt 2007. aastaks kavandatud euro kasutuselevõtt, nihkudes määramatusse tulevikku. Eesti sisemajanduse kogutoodang arvestatuna 1 elaniku kohta oli 2006. aastal 31 protsenti Soome vastavast näitajast (1998. aastal 16 protsenti), raha ostujõudu arvestades, mis peegeldab erinevusi elatustasemes, oli see Euroopa Statistikaameti andmeil 58 protsenti (37 protsenti).

Kalev Kukk

(1951)

Lõpetas 1974. aastal Tartu ülikooli *cum laude* majandusgeograafia erialal. 1980. aastal kaitses majanduskandidaadi kraadi. Töötab peaministri majandusnõunikuna Riigikantseleis. Viimase aja uurimisteema maailmanimega eesti majandusteadlase Ragnar Nurkse (1907–1959) elu ja tegevus, aga ka Eesti majanduse arengu erinevad tahud (makromajanduslik areng, rahapoliitika, väliskaubandus) ja *Umsiedlung*.

²⁹ Transition report 2007. European Bank for Reconstruction and Development. London, 2007 (<http://www.ebrd.com/country/sector/econo/stat/sei/xls>).